

4 – лекция: «Күнікейдің жазығы» повесі және қаламгер стилі
Аймауытов хикаяларының көркемдік әлемі

Жүсіпбектің эпикалық проза саласындағы соңғы туындысы — «Күнікейдің жазығы». Ол «Жаңа әдебиет» журналында (1928 жылғы 7—9; 1929 жылғы 2-3 сандарында) жарияланған. Қолжазбасы сақталмаған. Қазір повесть журналдың нұсқасы бойынша басылып жүр.

Бұл шығарманың да негізгі тақырыбы — әйел тақырыбы. Көшпелі қазақ ауылының феодалдық-патриархалдық тұрмысы жағдайындағы кедей шаруалардың тіршілігін жазушы сол ортадан шыққан қыз тағдыры арқылы бейнелейді. Ауылдағы ауқаттылар мен әлсіздердің арақатынасын, қоғамдық әділетсіздіктің мүсәпір адамдарды езіп, рухани тоздырып бара жатқанын суреттейді. Осындай ортада өскен Күнікейдің сол бір әділетсіздікке қарсы бас көтеріп, өзінің адамдық, азаматтық құқын қорғауға ұмтылуы, атастырған күйеуін менсінбей, өзі сүйген жігітпен қашып кетуі — ескі тәртіпке, ата-баба салтына берілген үлкен соққы тәрізді елестейді. Повесть басталғанда, біз осы әйелдің жалғыз, қараңғы үйде күйзелісте жатқанын көреміз. Маңында адам жоқ, иесіз үй, ауру әйелдің күйеуі қайда? Туған-туыстары, балалары қайда? Жазығы не бұл әйелдің? Сүйтсек, жазығы—сүйіп, өз еркімен Байманға қосылуы екен. «Бала көтермедің, аурусың», — деп, Байман Күнікейден безіп, жаңадан үйлену қамында жүрген көрінеді. Бұл —Күнікей ауруына ауру жамап, жүрек жарасын ұлғайтып жатыр. Жазушы бұл арқылы қазақ әйелі теңіне қосылды дегенмен, әлі де теңдікке жетіп болған жоқ. Оған деген көзқарасы өзгермеген. Ескі салт, тұрмыс, ұғым әлі де қолбайлау болып, аяқты шырмап, бөгеуде екенін көрсетуді көздейді.

Күнікейдің жатқан жерін, үйінің сиқын көргенде—жаның ашиды. Жүсіпбек өзінің ақындық, шешен тілімен оны сүмірейтіп суреттейді.

«Жаялықша жалпиған, жарқанатша қалқиған, жермен-жексен шым қора, бейнеуі жоқ сұм қора. Шымқорада —жер үйде, желпіндірмес көр үйде, арса-арса боп сүйегі, қалақтай болып иегі, жаңқадай жоқ жақ еттен, саусақтары шілбиіп, көлеңкедей кілбиіп, бұжатқан қай аруақ?

Әлсін-әлсін демігіп, тық-тық еткен жөтелі өңменіңнен өткендей, алма ерні кезеріп, Бетпақ кезіп кеткендей, кимешегі қолқылдап қуыршаққа тіккендей, сатпақ-сатпақ жастығы —жастық емес, кетпендей, сар төсек сарғайып — бұ жатқаның қай әйел?».

Шығарма оқиғасы шегініс арқылы дамиды. Онда Күнікейдің жастық шағы, өскен ортасы, кедей үйдің жұпыны тіршілігі суреттеледі. Әкесі Құлтума —

«күл» атанып, өмірін жалшылықта, Ордабайдың қойын бағумен өткізген момын адам. Кедей үйдің барлы-жоқты тіршілігін ұйымдастыратын — шешесі Шекер. Шешенің тәрбиесімен пысық, өнерлі боп ескен Күнікей табиғаттың бойына берген жігер - қабілетін ешкімнің талқысына, кемсітуіне бермей еркін жүруді қалайды. «Сөйлесе — түбін түсіреді, оң қолынан өнері төгіледі, күлсе — аузынан дүр шашылады. Ән шырқаса, сүйегінді шымырлатады».

Повесть композициясы, негізінен, біріне-бірі жалғасқан үш оқиғаның маңында топтасады. Олар — Ордабай ауылының жана жерге көшіп-қонуы, бай қызы Шәмшидің күйеуін күту және Күнікейдің айттырған күйеуінің келуі. Шығарма кейіпкерлері осы оқиғалар төңірегінде кездесіп, характер есебінде танылады. Көшпелі елде көшу салтанатының көріністері, қыз ұзату, күйеу күту, елдің оны тойлауы, күйеу мен қызды кездестіру рәсімдері — барлығы да жазушы қаламы арқылы өмір шындығының кен, жасалған суретіне айналады. Басты кейіпкер Күнікей бейнесі де осы оқиғалар тұсында толыса түседі. Сонымен бірге аталған оқиғалар қазақ қоғамындағы таптық қайшылықты, жіктелушілікті айқын көрсетеді. Тууында, адамдық жолында, мінез-құлқы, іс-әрекетінде айырма жоқ адамдар қоғамдағы орнына қарай бөлінеді, бірі артық, бірі кем саналады. Осы негізде жазушы қоғамдық әділетсіздік мәселелерін алға тартып, кедей баласының байдан кем болуы себептерін іздестіреді.

Күнікейдің күйеуі келіп, онымен кездесетін түні қашып шығуы, Байманға еріп кетуі де қыздың әділетсіз өмірге наразылығы ғана емес, оған қарсы күресінің белгісі. Ол ана ыңғайымен сырттай көнсе де, іштей Тұяққа жар болуға көндіге алмайды. Өтірік, алдамшы сезімге бой алдырмайды. Оның сонша қиыншылықтан өтіп, өз басын, арын таптатпай, Байманға адал келіп қосылуы — қазақ қызының өз теңдігін қорғаудағы үлкен жеңісі.

Повестегі басқа кейіпкерлер де, негізінен, Күнікей тағдырына қатысты керінеді. Олардың елеулілері — қыз шешесі — Шекер, әкесі — Құлтума, атастырылған күйеуі — Тұяқ, сүйген жігіті — Байман, т.б.

Шекер — өз заманының тәп-тәуір әйелі. Кем-кетік отбасының оны-мұнысын білдірмей, біріне-бірін құрастырып, бала-шағасын тәрбиелеп отырған да осы әйел.

Күнікейдің пысық, тәуір қыз болуында да Шекер тәрбиесінің рөлі үлкен. Кедейдің қызы болса да, «анасы жылтырағанды Күнікейдің үстіне жапсырады, шашын жылтыратып тарайды, өреді, омырауын қызыл, жасыл

жіппен кестелейді, тана-моншақты қамзолына тағады, уақ күмістен сылдырмақай шашбау да істейді. Құлтуманың тыққыштап әкелген пұшпақ жабағысына бақалшыдан айна, тарак, жұпар сабын, шаша майын әпереді. Эһ, кімнің қызынан кем?» (9-б.). Шекер Күнікейге бай қызы Шәмшидің кебісіндей кебіс тіктіреді. «Шәмшидің кебісінен асырмасаң, кем қылма!»- дейді ол етікшіге.

Сөйткен қызын Тұяққа беруге Шекердің шешім қабылдауы —өз жағдайын түсінген, тағдырға мойын ұсынған адамның ісі. Момын, кедей бала айтқанынан шықпайды, өздеріне қолқабыс болады деп ойлайды.

Құлтума, Тұяқ бейнелері — кең жобаланбаған, эскиздік бейнелер. Олар, негізінен, жоқшылықтың, кедейліктің, қазақ ауылындағы әлеуметтік теңсіздіктің символы сияқты.